

Türklerde Şecere Geleneği ve Anonim Şibanî-Nâme, Yakup Karasoy-Mustafa Toker, Tablet Kitabevi, Birinci Basım, Konya, 2005.

XVI. asır, Osmanlı İmparatorluğunun, sosyal, siyâsî, iktisâdî, edebî ve sâir yönlerden yükselişin zirvesine vardığı bir asırdır.

Aynı asrın Orta Asya Türkistan tarihi ise, oldukça karışık hadiselerle yüklüdür. Timur oğulları, Türkistan'daki hakimiyetlerini bu asırda terk etmek zorunda bırakılmışlardır. Bu netice, Timur hanedanının, Özbeklerle yaptığı savaşlardan ve bilhassa Özbek Hanı Şiban Han'ın askerî ve idârî üstünlüğünden doğmuştur.

Bilindiği üzere, tarihin akışına yön vermeye muktedir olan kahramanların yaptıkları savaşları ve onların soy kütüklerini konu edinen eserlere, şecere-nâme adı verilir. Daha sonra bunlar, halk arasında dilden dile dolanan destansı hikâyelerle birleşerek, edebî bir tür hâlini alır. Genellikle bahsi geçen kahramanın adıyla anılan bu sözlü verimler, daha sonra yazıya geçirilir. Yazıya geçirilen bu eserler, kahramanı idealize etme amacı etrafında teşekkül ettiğinden, gerçeğin yanı sıra, kahramana mâl edilen gerçek dışı olayları da içine alabilmektedir. Oğuz-nâme, Çingiz-nâme, Selçuk-nâme, Timur-nâme ve Şibanî-nâme bunlardandır. Ancak Timur-nâmeler ve Şibanî-nâmeler tarihçilik anlayışının yaygınlaştığı dönemlerde teşekkül ettiklerinden, içerisinde hayal ürünü malzeme barındıran edebî bir tür olmaktan çok, gerçeğe daha yakın bir tarih eseri hüviyetindedirler.

Burada tanıtılmaya çalışılacak eser de, bu türden bir eser olan ve bir bakıma Çingizliler tarihi olarak bilinen “Şibanî-nâme” üzerinde yapılmış bir çalışmadır.

Doç. Dr. Yakup Karasoy ve Yard. Doç. Dr. Mustafa Toker'in birlikte hazırlamış oldukları bu kitap, toplam yüz yetmiş sekiz (178) sayfadır. Kitap, söz başı (7-9), kısaltma listesi (10) ve bibliyografya (11-16) ile başlamaktadır. Kitabın söz başı kısmında, çalışmaya konu olan mensûr Şibanî-nâme'nin kim tarafından yazıldığına bilinmediğine değinildikten sonra, İlya Nikoloyevič Berezin tarafından yapılan çalışmadan bahsedilmiştir. Berezin, Buhara'da tamamladığı sonundaki kayıttan belli olan bu yazma eserden faydalanarak, matbaa harfleriyle, Arap harfli metni, 1849'da Kazan'da yayımlamıştır. Ancak bu Arap harfli metnin yanında Rusça tercümesini de vermiştir. Berezin'in bu çalışmasının bir nüshasının da Konya Mevlâna Kütüphanesi İhtisas/2215 numarada kayıtlı olduğu Doç. Dr. Yakup Karasoy ve Yard. Doç. Dr. Mustafa Toker tarafından belirtilmiştir. Ancak buradaki nushanın Rusça tercümesinin bilinmeyen bir sebepten dolayı çıkarılmış olduğu da ifade edilmiştir. İşte bu kitap, bu nüshadan istifade edilerek hazırlanmıştır ve bu çalışma Rus Şarkiyatçılarından I. N. Berezin'in Kazan'da Arap harfleriyle yayımladığı mensûr Şibanî-nâme'nin Türkiye Türkçesine aktarımıdır.

Çalışma, başlıca beş (5) ana bölümden oluşmaktadır:

I. Bölüm (17-35), “Türklerde Şecere Geleneği ve Şibanî-nâmeler” ana başlığını taşımaktadır. Burada XIX. asırdan itibaren özellikle Batıda Rus ve Alman Türkologların Türklük bilimine olan ilgilerinin artışından bahsedilmiş, ayrıca Türkiye'de de Tanzimat sonrasındaki Türkçülük hareketleri neticesinde Orta Asya'ya bakış açısının değiştiği belirtilmiştir. Yine Cumhuriyetin ilânından sonra millî tarih araştırmaları sebebiyle bu çalışmaların devam ettiği ifade edilmiştir.

Bu birinci bölümde ayrıca “şecere” kelimesi ve “Türklerde şecere geleneği” üzerinde durulmuş ve Şibânî-nâmeler geniş bir şekilde anlatılmıştır. Burada, Berezin’in çalışmasında gördükleri eksikliklerden ve hatalardan da söz etmişlerdir. Örneğin, Berezin’in eseri iki kısma ayırdığını, kendilerinin de üç kısma ayırdıklarını ifade etmişlerdir. Yine bazı özel adları okumada Berezin’in hatalar yaptığına değinmişlerdir.

II. Bölüm (37-40) “Şibânîlerin Tarihi ve Siyâsî Geçmişi” başlığını taşımaktadır. Burada Ebu'l-Hayr'dan başlayarak, Şiban Han'a kadar geçen devir siyâsî bakımdan anlatılmıştır.

III. Bölüm (41-61) “Dönemin İktisadî/Sosyal Durumu ve Muhammed Şiban Han” başlığını taşımaktadır. Burada Timurîlular döneminde Türkistan'ın iktisadî ve edebî bakımdan ne kadar yüksek bir seviyeye ulaştığı anlatılmıştır. Bu dönemde yapılan medreseler, câmiler, hamamlar ve köprüler ile Şahrûh Mirza ve Uluğ Bey zamanında gelişmeye başlayan ve Hüseyin Baykara zamanında zirveye çıkan sosyal yapı hakkında bilgi verilmiştir.

Ayrıca Timurîlular şehzâdeleri, ilim, sanat ve edebiyatla da uğraşmışlardır. Sekkâkî, Lutfî ve Gedâyî gibi isimlerle oluşmaya başlayan “Çağatay Edebiyatı”, Ali Şir Nevâyî ile doruk noktasına ulaşmıştır. Şiban Han, işte böylesine güçlü kültür birikimi olan bir toplumun başına geçmiştir.

Bu bölümde ayrıca Muhammed Şiban Han'ın hayatı, siyâsî ve edebî yönleri anlatılmıştır. Ayrıca Şiban Han'ın adı ve mahlasının kaynaklarda çok çeşitli şekillerde okunduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda divan sahibi olan Şiban Han'ın divanındaki şiirlerinden çeşitli beyitler alınarak şahsiyetinin değişik cepheleri anlatılmıştır.

Ardından “Metni Türkiye Türkçesine Aktarırken Uyulan Esaslar” başlığı altında, Çağatay Türkçesiyle yazılmış olan eseri, bire bir değil de, serbest bir aktarım yoluyla Türkiye Türkçesine aktardıklarını ifade etmişlerdir. Zaten yazarlar da metnin muhtevâsının geniş kitleler tarafından okunup anlaşılabilmesini sağlamayı amaçladıklarını belirtmişlerdir. Yani bu çalışma, Arap harfli, Çağatay Türkçesi ile yazılmış metin üzerinde yapılmış bir dil incelemesi olmaktan çok, muhtevâyî öne çıkaran bir çalışmadır.

IV. Bölüm (65-107) “Metnin Türkiye Türkçesine Aktarımı”dır. Daha önce de belirtildiği gibi Berezin'in çalışmasından farklı olarak metin üç kısma ayrılmıştır. I. Bölüm “Alankova Zamanına kadar Oğuz Han'ın Destanı”dır. II. Bölüm “Kongrat Kavminin Asil Soyları, Çingiz Han'a Destek Vermeleri, Padişahlarla Akıba Olmaları” başlıklı kısımdır. Ve nihayet son bölüm Ebu'l-Hayr Han'dan itibaren Şiban Han'ın yaptığı savaşların ve soy kütüğünün ayrıntılı bir biçimde anlatıldığı bölümdür.

Metinde geçen bazı kelimelerin, özellikle de şahıs ve yer adlarının müracaat edilen muteber kitaplardaki şekilleriyle buraya alındığı ifade edilmiştir. Yazarlar Prof. Dr. Kemal Eraslan'ın Boz-ok ve Üç-ok tabirlerinin, “Töz/Tös-ok ve Uç-ok” şeklinde okunmasının daha doğru olduğunu ifade etmesine rağmen, gelenekleşmiş Boz-ok ve Üç-ok okuyuşunu tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Bazı beyitlerin Türkiye Türkçesine çevirilmiş hali dipnotlarla verilmiştir. Yine ayetlerin manaları dipnotlarda kaydedilmiştir. Özel isimlerle ilgili düzeltmeler metinde gerçekleştirilmiş, Arap harfli metindeki şekli dipnotta gösterilmiştir.

Metinde Arap harfli metnin varak numaraları da verilmiştir.

“Özel Adlar Dizini” kısmında, eserde geçen kavim, yer, boy ve şahıs adları alfabetik olarak sıralanmıştır. Bu kelimeler hakkında kısa bilgiler de verilmiştir. Eğer o kavim, yer, boy veya şahıs adı incelenen kaynaklarda bulunamamışsa, bunlar, “bir yer adı”, “bir boy adı”...vs. şeklinde kaydedilmiştir. Bu kısımdaki numaralar, Arap harfli metindeki varak numaralarıdır.

127.-179. sayfalar arasında ise “Çağatay Türkçesi İle Yazılmış Arap Harfli Şibânî-nâme” metni yer almaktadır. Bu kısımda ise belki müstensihthen, belki de matbaa dizgisinden kaynaklanan hatalar vardır ki bunları Berezin eserine ilave ettiği doğru - yanlış cetveli ile belirtmiştir. Ancak onun da gözünden kaçan kısımlar olduğunu belirten yazarlar, bu kısımları burada, yani Arap harfli metnin olduğu kısımda dipnotlarla düzeltmişlerdir. Bu kısım 56-57. varaklardan 66-67. varaklara geçmektedir. Aradaki noksan kısım metnin Türkiye Türkçesine aktarıldığı kısımda mevcuttur. Ayrıca buralarda geçen özel isimler yine dizinde yer almaktadır.

Bu kısmın ardından Berezin’in “Basma Nüsha Sehvleri” diyerek, sayfa ve satır numaraları vererek hatanın karşılığına doğruyu yazdığı Arap harfli düzeltme kısmı gelir. Ardından Rus Alfabeti ile yazılmış tek sayfalık bir kısım vardır ki burada Berezin’in adı ve eserin *Şeybanıada İstoriya Mongolo-Tyurkov na Deçagatayskom Dialekt* şeklindeki adı kayıtlıdır. Ve 1849 Kazan’da yayımlandığına dair bir kayıt vardır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Berezin’in çalışmasının Konya Mevlana Kütüphanesi İhtisas / 2215 numarada kayıtlı olan nüshasından Rusça tercümesi çıkarılmıştır.

Netice olarak, Türk tarihi ve edebiyatı açısından oldukça önemli olan bu eser günümüz okuyucusuna sunulmuştur. Çağatay Lehçesi’nin önemli kaynakları arasında bulunan bu eserin, bir dil çalışmasına da konu edilerek dil tarihi çalışmalarına kaynaklık edecek bir yayına dönüştürülmesi temennimizdir.

Aslı Uygun